

Tohtorikoulutuksen kehittäminen – vähemmällä rahalla enemmän tuloksia

Mikko Puhakka ja Matti Viren

Yliopistojen ja opetusministeriön välillä on viimeiset 15 vuotta pelattu omituista ”kissa ja hiiri” -leikkiä. Yliopistot ovat juosseet aasin tavoin ministeriön heiluttamien porkkanoiden perässä milloin minkäkin tavoitteen nimissä. Samalla ne ovat kilpailleet (määrätavoitteitteiden suhteen) toisensa lähes hengiltä ilman, että kukaan olisi saanut ilmassa leijunutta porkkanaa. Uusia ohjelmia ja kouluja käynnistetään jatkuvasti ja vastaavasti rahoitusta leikataan olemassa olevalta opetuselta ja tutkimukselta. Sama meno näyttää jatkuvan.

Opetusministeriön työryhmä jätti ”Tohtorikoulutuksen kehittäminen”-raporttinsa ministeri Kalliomäelle 7.2.2006. Siinä esitetään suuntaviivat suomalaisen tohtorikoulutuksen tulevalle kehittämiselle. Ne painottuvat lähinnä laadullisiin ja rakenteellisiin tekijöihin, jos kohta myös määrällisiin kysymyksiin otetaan ainakin välillisesti kantaa.

Kehittämisryhmän virallinen toimeksianto on pitkäkö, mutta olennaisimmilta osin toimikunnan edellytettiin seuraavan tohtorien työllisyyden kehitystä ja tohtoritarpeita, selvittävän tutkijakoulutuksen kehittämistarpeita sekä tutkijakoulujen toimintamahdollisuuksia.

Kehittämisohjelman sisältö tiivistyy 52 suositukseen, jotka käsittelevät niin väitöskirjojen laatua, tasa-arvokysymyksiä, opintojen ohjausta kuin viranomaisen (lähinnä Suomen Akatemian) toimia. Tässä yhteydessä ei liene tarpeen esitellä kaikkia mainittua 52 suositusta. Ehkä helpompi, ja hedelmällisempi, lähestymistapa on kertoa, mitä raportissa ei ole.

*

Yllättävin piirre raportissa lienee se, että siinä ei ole analysoitu suomalaisen järjestelmän heikkouksia ja hyviä puolia. Kehittämistyön kuvitteli si perustuvan nimenomaan heikkouksien ruotimiseen ja niistä kumpuavien parannusesitysten tekemiseen. Nyt raportin sävy on se, että kaikki

on hyvin, mutta silti kaikkea voidaan kehittää, parantaa ja uudistaa. Leimallista on, että kehittämissryhmän lehdistöiedote on otsikoitu: tohtorikoulutuksen laatua edelleen parannettava.

Kovin paljon asiaa ei tarvitse pohtia, kun järjestelmän ilmeiset heikkoudet tulevat esiin. Ainakin seuraavat asiat pitäisi mielestämme mainita: yleinen resurssipula, korkeakoulujen laitojen aivan liian pieni koko ja puutteellinen yhteistyö, systemaattisen kurssimuotoisen jatkokoulutuksen (graduate-opetuksen) lähes täydellinen puuttuminen monilta tieteenaloilta, kunnan kannustinjärjestelmän puuttuminen tutkimusten ohjaamisesta vastaavalta henkilökunnalta, liiallinen byrokraatia ja opetusministeriön epärealistiset määrätavoitteet lähes kaikilla opetuksen aloilla ja niistä seurannut tutkintojen laadun heikkeneminen.

Aloitetaan resurssipulasta. Kehittämissraportissa ei rahasta ja resursseista ylipäättään puhuta mitään. Idea on, että korkeakoulutusta voidaan kehittää ilman rahaa tai ainakin, että rahakysymykset voidaan jotenkin hoitaa kaikesta muusta irrallaan. Ajatus tuntuu aika omituiselta, kun kuitenkin puhutaan tohtorituotannon vakiinnuttamisesta 1600 tutkintoon vuodessa, tutkijakoulutuspaikkojen lisäämisestä 2000 paikkaan nykyisestä vajaasta 1500 paikasta, opintojen ohjauksen lisäämisestä ynnä muusta ”kehittämistoiminnasta”. Mistä siis rahat? Kun kyse on opetusministeriöstä, on ilmeinen vastaus se, että rahoitus toteutetaan korkeakoululaitoksen sisäisinä siirtoina. Näinhän viimeiset 15 vuotta on tehty.

Ajatus voisi olla järkevä, jos todella tehtäisiin aitoja rakennemuutoksia. Korkeakouluja tai ainakin tiedekuntia ja laitoksia lakkautetaisiin ja niiden resursseja yhdistettäisiin tehokkaammiksi yksiköiksi. Tästä ei kuitenkaan kehittämissraportissa puhuta, vaikka ministeriössä tällaisia hankkeita onkin meneillään. Sen sijaan puhutaan ummet ja lammet paremmasta ohjauksesta, sitouttamisesta, informoinnista ja niin edelleen.

Jos nykyjärjestelmässä resursseja vielä leikataan nykyisiltä pikku laitoksilta, tuloksena on yksinkertaisesti jatkokoulutuksen laadun romahdus, ja sama kohtalo odottaa myös maisterikoulutusta.

*

Laadun laskuun ei ole varaa, paitsi jos tavoitteena on ainoastaan tutkintomäärien kasvattaminen. Esimerkiksi yhteiskuntatieteiden useimmissa oppiaineissa ei ole lainkaan systemaati-

tista jatko-opetusta – eikä edes kurssimuotoista laudatur-opetusta. Tohtoriopinnot ovat sama kuin liseniaattiseminaari, sekalainen määrä kirjatenttejä, lehtikirjoituksia, kokousosallistumisia, ja sitten se pakollinen kirja. Kuvaavaa on kehittämissohjelman suositus numero 42, jossa sanotaan: ”Tohtorikoulutukseen sisältyy tutkijakoulujen järjestämiä tai muita valtakunnallisia sekä kansainvälisiä kursseja. Hakeminen ja pääsy tohtorikoulutukseen sisältyville kursseille tulisi olla mahdollista kaikille tohtorikoulutettaville. Kurssien tulisi olla mahdollisuuksien mukaan avoimia myös muissa maissa tutkintoa suorittaville. Kurssien järjestämisessä hyödynnetään yhteistyötä tutkimuslaitosten ja yritysten kanssa.”

Hyvä, pitää siis olla kursseja, mutta mitä kursseja, miten paljon ja kuka maksaa? Sen sijaan, että kehittämistoimikunta on hakenut jatko-opetuksen järjestämiseen vain verbaalista ratkaisua, olisi se voinut esimerkiksi hahmotella pakollisen ensimmäisen vuoden kurssiohjelman kaikille oppiaineille ja laskea paljonko sellainen maksaa ja miten se on käytännössä toteutettavissa nykyisessä pirstaleisessa laitosjärjestelmässä tai sitten keskitetyssä ”suurlaitoskuviossa”.

Ajatus siitä, että tutkijakoulut hoitaisivat leijonanosan tohtorikoulutuksesta, ei vaikuta loppuun asti harkitulta. Tutkijakouluissa on ollut positiivisia piirteitä nimenomaan opetuksen organisoinnissa ja opintojen rahoituksessa, mutta niiden asema on perinteisen laitosisaation yhteydessä ongelmallinen. Suurin syy tähän on se, että resurssipulasta ja Suomen Akatemian ”jokaiselle jotakin” määrärahojen kohdennusstrategiasta johtuen kaikki koulut ovat auttamattoman pieniä ja valovuosien päässä suurista ulkomaisista graduate-ohjelmista. Olisi varmaan syytä selvittää, missä määrin ne todella tuottavat aitoa lisäarvoa ja missä tapauksissa ne vain kannibalisoivat olemassa olevien laitosten jatkokoulutusohjelmia.

*

Yliopistolaitoksen rakenteellinen uudistaminen on vaikeaa. Sitä ei voi korvata toimikunnilla, seurantajärjestelmillä ja sopimuksilla, joita toimikunta esittää melkein joka käännteessä.

Sama koskee myös kehittämissohjelman jonkinlaiseksi punaiseksi langaksi muodostunutta ajatusta jatko-opintojen ohjauksen tehostamisesta ja taas kehittämisestä. Jos ei ole ohjaajia, mitä hyötyä on opinto-ohjaajista, kuraattoreis-

ta ja koordinaattoreista ja mitä hyötyä on nerokkaista sopimuslomakkeista, joilla ohjauksesta ja seurannasta sovitaan.

Jos jollakin laitoksella on vain yksi professori, jonka tutkimusalana on vaikkapa naistutkimus, niin miten – millä resursseilla – muiden aihepiirien ohjaus järjestetään? Jos ainoa mahdollinen ohjaaja on kiinnostunut vain golfin pelaamisesta, miten hänet pakotetaan kiinnostumaan suuresta joukosta ohjattavia?

Palkkajärjestelmä on nyt, ja käytännössä myös tulevaisuudessa, sellainen, että kaikilla on sama palkka. Jos on hyvä ohjaaja, kannattaneeko lähteä ulkomaille, jossa on kaksinkertainen palkka ja puolta pienempi verotus. Blanketteihin saadaan aina nimiä, mutta aito kiinnostus ja osaaminen edellyttävät paljon muutakin. Kehittämistoimikunta olettaa mielestämme naivasti, että korkeakoulujen henkilökunnan 1600 tunnin kehys jotenkin auttaisi jatko-opintojen kurssien ja ohjauksen lisäämistä.

*

Lisää rahaa ei tarvita vain opetukseen ja ohjaukseen vaan myös ”kansainvälistymiseen”. Kehittämishjelmassa esitetään tavoitteeksi se, että 20 % opiskelijoista olisi ulkomaalaisia. Se tietenkin edellyttää, että vähintäänkin 1280 jatko-opiskelijan opinnot rahoitetaan julkisista varoista tavalla tai toisella, koska käytännössä kenelläkään ulkomaisella jatko-opiskelijalla ei ole rahoitusta mukanaan Suomeen tullessaan.

Ainakin kaksi kysymystä tulee mieleen: mihin kalkyylisiin perustuu tarve saada ulkomaisen opiskelijoiden osuudeksi 20 % ja mihin laskelmaan perustuu heidän opintojensa rahoittaminen? Onko taas kerran kyse yliopistolaitoksen sisäisistä siirroista? Toimikunta näyttää otaneen itselleen vallan päättää myös yksityisten rahoittajien toimista. Niinpä 42. suosituksessa sanotaan: ”Säätiöt ja rahastot myöntävät nykyisiä pidempiä apurahakausia.” Onkohan asia näin helposti hoidettavissa?

Toimikunnan suositukset ulkomaisiin kokouksiin osallistumisista ja ulkomaisesta yhteistyöstä ovat sinällään hyväksyttäviä, mutta tällaisista suosituksista ei ole hyötyä, jos niiden tuksi ei ole osoittaa määrärahoja. Kaikki ohjaajat tietävät, että tohtorikandidaatit pitää ”hätistää” ulko- ja kotimaisiin kokouksiin. Mutta jos ei ole rahaa, miten se järjestyy? Eiväthän kaikki ohjaajatkaan pysty osallistumaan kansainvälisiin kokouksiin. Tuntuu siltä, että ministeriössä luullaan laitoksilla olevan samanlaiset matkabudjetit kuin eduskunnalla ja luullaan, että laitoksil-

la ei vain ole huomattu lähettää jatko-opiskelijoita ulkomaille.

*

Toimikunta on kantanut huolta myös tasa-arvosta. Raportista saa vaikutelman, että tasa-arvon puute olisi nykyään todellinen ongelma jatkokoulutuksessa. Rehellisyyden nimissä pitää sanoa, että ongelma on aika kaukaa haettu, ja se kuulostaa enemmänkin pakolliselta fraasilta muiden fraasien joukossa. Kehittämistoimikunta ei jostain syystä näe mitään ongelmaa siinä, että akateeminen koulutus on nopeaa vauhtia syrjäyttämässä miessukupuolen kokonaan. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa vuonna 2002 kirjoilla olevista opiskelijoista naisia oli peräti 68 %. Naisten osuus yliopistosta hakeutuneista vuoden 2004 ylioppilaisista oli 61 %. Ja sama tendenssi on voimassa jo peruskoulussa. Peruskoulun päättäneistä naisista 63 prosenttia ja miehistä 46 prosenttia jatkoi opintojaan lukiassa. Lienee vielä syytä todeta, että 20–24-vuotiaiden ikäluokissa miehiä on lähes 5 % enemmän kuin naisia, joten jos tasa-arvo koulutuksessa toteutuisi, miesten osuuden korkeakouluopiskelijoista pitäisi olla 53 % eikä suinkaan 39 %.

Se, että korkeakouluopiskelijoista kohta vain kolmannes on miehiä, on lahjakkuusresurssien käytön kannalta tavatonta tuhlauksia. Se, kertoo myös siitä, että lukio ja peruskoulu ovat pahasti epäonnistuneet koulutus- ja lahjakkuusreservien valikoitintehtävässään.

Tasa-arvosta puhutaan nykyään enemmän kuin aikaisemmin. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tasa-arvosta oltaisiin aidosti kiinnostuneita: on ”oikeaa tasa-arvoa” ja ”väärää tasa-arvoa”. Poliittisesti korrekta on puhua vain ”oikeasta” tasa-arvosta. Vaikka yksikään poika ei kävisi lukiota, olisi se ilmeisesti pienempi ongelma kuin se, että tutkijakoulujen johtajuudet eivät jatkautuisi ”oikein”.

*

Mille aloille ja miten paljon tohtoreita koulutetaan? Kuka sen päättää ja mihin laskelmat perustuvat? 31. suosituksessa sanotaan, että tohtoreiden tarpeen ja kysynnän muutoksia ennakoidaan työvoimaministeriön toimialakohtaisten työvoimaennusteiden perusteella ja kehitetään entistä tarkempia ennustemalleja. Suositus on todella mielenkiintoinen.

Ministeriö ei toistaiseksi ole julkaissut ainoatakaan ennustemallia, joten on vaikea sanoa miten tarkkoja nämä mallit ovat olleet – voiko

niitä ehkä enää tarkentaa.

Mitä tulee työministeriön kymmeniä vuosia eteenpäin ulottuviin työvoiman toimialoitteisiin kysyntäennusteisiin, olemme aivan varmoja, että ne ovat niin käsitteellisesti kuin teknisestikin virheellisiä. Niiden takana olevaa laskentajärjestelmää ei ole koskaan julkaistu. Mitään mallia niiden taustalla ei näytä olevan. Kuitenkin niiden perusteella operoidaan valtion hallinnossa ikään kuin ne olisivat suoraan Suomen Virallisesta Tilastosta ja perustuisivat johonkin tieteelliseen laskenta- tai päättelyjärjestelmään.

Miksei työ- ja opetusministeriön ennustejärjestelmiä julkaista tai anneta edes jonkin asiantuntijaraadin arvioitaviksi, jos ne kestävät päivänvalon? Jos väitöskirjojen tarkistuksissa vaaditaan laatua, objektiivisuutta ja avoimuutta, eikö sitä lainkaan tarvita ministeriön/ministeriöiden omiin toimintoihin ja menetelmiin?

*

Yliopistojen ja opetusministeriön välillä on viimeiset 15 vuotta pelattu omituisia ”kissa ja hiiri” -leikkiä. Yliopistot ovat juosseet aasin tavoin ministeriön heiluttamien porokanoiden perässä

milloin minkäkin tavoitteen nimissä. Samalla ne ovat kilpailleet (määrätavoitteitteiden suhteen) toisensa lähes hengiltä ilman, että kukaan olisi saanut ilmassa leijunutta porkkanaa. Uusia ohjelmia ja kouluja käynnistetään jatkuvasti ja vastaavasti rahoitusta leikataan olemassa olevalta opetukselta ja tutkimukselta. Sama meno näyttää jatkuvan. Yliopistoille tyrkytetään uusia velvollisuuksia ja vastuita ilman että niille tarjottaisiin lisäresursseja ja ilman että yliopistot voisivat itse aidosti panostaa omille vahvuusaloilleen.

Mikseivät muuten yliopistot tee omaa ohjelmaansa? Niillähän on paras asiantuntemus.

Tekemällä kunnan ohjelma korkeakoululaitoksen kehittämiseksi ja sen rahoittamiseksi voisi ainakin näyttää toteen sen, että korkeakoululaitos tulee toimeen ilman opetusministeriötä.

Kirjoittajista Mikko Puhakka on kansantaloustieteen professori Oulun yliopistossa ja Matti Viren taloustieteen professori Turun yliopistossa.